

**SADRETTİN-İ KONEVİ'NİN "MİFTAHU GAYBİ'L-CEM VE'L-VÜCUD" ADLI
KİTABI VE FELSEFİ DEĞERLENDİRMELER**

Arş. Gör. Şahin FİLİZ
S.Ü. İlahiyat Fakültesi
İslam Felsefesi Anabilim Dalı
KONYA

Tam adı Sadrettin Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevi er-Rumi'dir (1). M. 1210 Yılında Malatya'da doğmuş, 1273'te de Konya'da vefat etmiştir (2).

Sadrettin Konevi, Şeyh Muhyiddin İbnül Arabi'nin seçkin talebelerindendir, sufidir. İbnül-Arabi, O'nun annesiyle evlenmiştir. Mezhepte Şafidir.

Sadrettin Konevi ile Nasîruddin Tusi arasında bazı felsefi meselelere dair mektuplaşmalar cereyan etmiştir (3).

Konevi, bütün ömrünü medresede geçirmiş, kendi evini ilim tedris edilen bir yurt yapmış, daha ziyade hadis ilmindeki kudreti ile Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin felsefesini yaymaya çalışmıştır. Konevi'nin talebeleri arasında mühim simalar bulunmuş, ihtişam ve debdebe ile bir sultan gibi yaşamış, fakat kendi adına tarikat bırakmamış, oğlu ve torunu tanınmamıştır (4).

Sadrettin-i Konevi'nin yaklaşık otuz eseri bulunmaktadır. Bu sayı, O'na isnad edilenlerle birlikte otuz altıya varmaktadır. Biz, bu eserlerin tek tek isimlerini vermeyeceğimiz gibi, hangi konuları ihtiva ettiklerini de bahis konusu yapmayacağız. Bu eserlerden yalnızca birini inceleyecek ve tanıtmaya çalışacağız. Bu eserin tam adı, "Kitabu Miftahi Gaybi'l-Cem ve'l-Vücut fi'l-Keşfi ve's-Şuhud"dur. Manâsı, "Keşf ve Şuhud Yoluyla Varlık ve Çokluk'un Gayben Bilinmesinin Anahtarı"dır.

Bu kitabın üzerinde çalıştığımız müshası, Konya Yusufpaşa Kütüphanesi Nr. 4865'de bulunan yazma eserdir. bu nüsha, 91 varak, 182 sahife ve 13 satırlıdır. Yazısı gayet okunaklı nesih sitilindedir (5).

Miftah'ın Konevi'ye ait olduğu hususunda bir çok kaynaklar müttefiktir (6).

Niçin O'nun bu eserini seçtik?

Konevi'nin bu eseri, üzerinde en çok durulan eserlerin başında gelir. Bir çok kimseler tarafından şerh ve Farsçaya tercüme edilmiştir. Eserin bir diğer önemli yanı da ilahiyat ve felsefe konusunda yazılmış sistemli bir çalışma olmasıdır. Eser, Konevi'nin kendine has ilahiyat ve felsefe sistemi hakkında en sağlam ve etraflı bilgiyi verecek tarzdadır. Sözü edilen eserin, şimdiye kadar dokuz adet şerhi yapılmıştır.

Özelikle Miftahu'l-Gayb adlı eseri incelememizin bir diğer ve en önemli sebebi de şudur. Sadreddin-i Konevi genel girişinin sonunda bu eserinin kimlere hitap ettiğini açıklamıştır. Onun için biz eseri tanıtırken alışılmışın dışında, 31. varakta bulunan bir iki cümle ile eseri takdim ediyoruz.

"Bil ki bu kitap, bütün insanlar için ya da umumi halk için hazırlanmamıştır. Bu kitap sadece seçkin insanlara hatta daha da ötesi seçkinlerin seçkini olan ve bundan faydalanabilecek ileri seviyedeki kişiler için hazırlanmıştır". Bunlar kitaptan sülûkları esnasında faydalanırlar.

Şahsi tetkik ve tasniflerimize göre miftah, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Konevi'nin ifadesiyle genel bir giriştir. Kitabı incelerken tanıtımına baz olarak seçtiğimiz bu bölüm, iki fasıldan meydana gelmektedir. Burada işlenen ağırlıklı konuların başında Tanrı, Varlık, Birlik, Tanrının sıfatları, Mahiyeti, Evren ve Sevgi gibi bahisler yer almaktadır.

İkinci bölümde Konevi, Külli Sırrın keşfi ve Temel ilahi buyruğun izahını yapmış, yaratılıştan hareket ve istidlalle yaratıcıya nasıl varılabileceğini açıklamaya çalışmıştır.

Bu bölüm, üç fasıl ihtiva etmektedir. Birinci fasılda ibadetlerden ve bizim ikinci önemli nokta olarak gördüğümüz külli tanrı anlayışından bahsedilir. İkinci fasıl, Alah sevgisini konu alırken, üçüncü fasıl da dua ve Onun şartlarından söz eder. Ve mevzu külli sırr hakkındaki özet mütalalarla sona erdirilir.

Miftah'ın üçüncü bölümü, Konevi'nin ilim görüşüne tahsis edilmiştir. Allah'ı, O'nun emirlerini bilmek ve bu bilgiye sahip olan kâmil insanın kim olduğu gibi konular ele alınmaktadır. Bu bölümün bir tek faslı vardır.

Konevi, dördüncü ve son bölüme geçmeden önce, I. bölümden bu tarafa kendince müphem kaldığına inandığı bazı hususların daha da açıklığa kavuşturulması için kitabına 44 varaklık bir şerh kısmı eklemiştir.

Dördüncü ve son bölüm de antalitan meseleler muvacehesinde insana bir takım nasihatlarla noktalanmaktadır.

Miftah, bizim tasnifimize göre, böyle bir plan dahilinde kaleme alınmıştır. Sadreddin-i Konevi felsefeye karşı olmasına rağmen bu kitabı baştan sona felsefi bir mahiyet göstermektedir.

Descartes'in deyimiyile söyleyecek olursak Miftahın "kaba hatlarıyla" planı bu şekildedir. Kitab'ın içinde yer alan bütün konuları işlemek elbette, en tatmin edici olan bir usuldür. Yalnız, buna vaktimiz izin vermemektedir. 31 varaklık genel giriş, bize göre kitabın tamamı hakkında derleyici, toparlayıcı bilgiler vermektedir.

Miftah'ı tanıtmada, biz bu genel giriş temel olarak alacağız. Tanıtırken, tartışacağız. Tanıtımımızın ikinci kısmı da, külli tanrı anlayışından Konevi'nin ne kastettiğini anlamaya çalışmak olacaktır.

Miftah'ı tanıtmak için genel girişten bahsederken, Konevi'nin burada işlediği konuları tartışacağız. Aslında genel giriş Miftah'ı tanıtmaya kâfi gelmektedir. Fakat biz, bu girişte ele alınan Tanrı kavramı üzerindeki tartışmamızı tamamlamak ve Konevi'nin bu husustaki nihai görüşünü bütün netliğiyle belirlemek için onun ikinci bölüm, birinci fasılda temas ettiği külli tanrı anlayışına da yer verecek ve üzerinde yorumlar yapacağız. Yalnız şunu hemen belirtelim. Başkaları bu kitabı şöyle veya böyle tasnif etmiş ve üzerinde fikir yürütmüş olabilir. Ama biz Miftah hakkında sadece kendi görüşümüzü dile getirdik.

A- İLAHİ BİLGİ (İlim)

İlahi ilim, bütün ilimleri, her konusuyla birlikte kuşatmaktadır. Her ilmin prensipleri, soruları ilahi bilginin bir dalıdır. Bu ilmin konusu, Allah'ın varlığıdır ve bu Mutlak Varlık'a hasır. İlahi ilmin ana prensipleri ise, Hakkın varlığını gerektiren ve zât isimleri diye adlandırılan ümmuhâtü'l-hakâik yani hakikatlerin temelleridir (7).

Sadreddin-i Konevi, ilahi ilmi diğer bütün ilimlerin temeli ve ana prensipleri olarak kabul etmektedir. Ona göre, ilim ve bilgide, şu dini, şu din dışı bir ilim diye bir sınıflamaya gitmek, doğru değildir. Hakikatlerin anası olarak adlandırılan bu bilgi türü, apriori bilgidir. Öncelik ve kesinlikle kabul edilmesi gereken bilgiler bütünüdür.

Acaba ilahi bilgi nedir?

Konevi, bu bilgiyi iki şekilde tasvir etmeye ve bunu zât isimleri ile açıklamaya çalışır.

1) Hükmü, âlemde ve âlemlerle taayyün eden isimlerdir. Bu taayyün, ya bir eser perdesinin arkasından (ki bu ebrar (iyiler)den oluşan âriflerin nasibidir) ya da, hiç bir vasıta ve perde olmaksızın keşf ve şühûd yoluyla idrak edilmesidir. Bu idrak türü de, Allah'a yakın olanlar (mukarrab)la kâmil insanlara hasır.

2) Zat isimlerinin ikinci çeşitli de, hükmü âlemde taayyün etmeyen isimlerdir. Bu ilim, Allah'ın gaybi ilminde kendisi için seçip ayırdığı bilgidir. Bu bilgi doğrudan alınır (8).

Bu bilgi, nasıl meydana gelmektedir?

Bilindiği gibi, basit tanımıyla bilgi, süje ile objenin ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Süje, objedeki duyuları alabilmeli, obje de süjenin algısına hazır ve elverişli vaziyete bulunmalıdır. Yani, algılayan insan ile algılanan nesne arasında belirli bir uyum ve denklik şarttır. İşte Sadreddin-i Konevi'de ilahi bilgide bu şarttan zımnen şöyle bahsetmektedir.

"Her ilmin bir ölçüsü, kuralı, doğruluk ya da yanlışlığını gösteren miyari vezni ve kanunları vardır. Her ilmin bir şerefi vardır. Ama en büyük şeref, ilahi ilme aittir. Çünkü o, ölçüye ve tartıya gelmez. Bu ilme hakikat erbabi mertebe, makam, hal ve şahsî ölçüsünde ulaşır" (9).

Görüldüğü gibi, Konevi'de süje insan, obje de Mutlak Hakikat olan Tanrı'dır. Ancak, her insan süje olarak bu Hakikatten aynı derece ve değerde bilgi edinmeye salahiyetli değildir. Bir takım makam ve hallere ulaşan ârifle, hiç bir manevi derecesi olmayan bir kimsenin bu hakikat hakkında elde edeceği bilgi bir olamaz. Çünkü, bilgi fenomeninde süje-obje uyumu ve denkliği vardır.

Acaba, ilahi bilginin kendisi nedir? Bunun kaynağı, Mutlak Hakikat'in, insanüstü mahiyeti midir?

Konevi, Allah'ın mahiyetini resmetmediği gibi, o mahiyete nüfuzdan da söz etmez. Ona göre, ilahi bilginin kaynağı, O Mutlak Gerçek'ten insana tenezzül eden fetihlerdir.

"İlahibilgi, ârifin, Allah'tan doğrudan aldığı bilgidir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi" bu, apriori bilgidir. Ya bir eser perdesinin arkasından, ya da hiç bir vasıta ve mâniya olmadan doğrudan doğruya kalbe gelen, ilka ve şühûdî bilgilerdir (10).

Kişinin salt subjektif tecrübesiyle elde edilen bu bilginin doğruluk değeri ve bağlayıcılığı olabilir mi?

Konevi bu hususta diyor ki:

"Kıymetli mertebelere ulaşanlar için hasıl olan çeşitli manevi fetihlerin, şühûdî ledünnî ilimlerin, ilka ve vâridelerin, tecellilerin, haller ve makamların şeytani mi Rabbanî mi olduklarını belirlemede tek ölçü, işte bu ilahi bilgidir. İnsan ancak bu bilgiyle, ilahi, meleki ve doğru olan ilkalarla kendisine güvenilmeyecek şeytani ilkaları birbirinden temyiz edebilir" (11).

Burada akla şöyle bir soru gelebilir? Delil (ilahi bilgi)in doğruluğu tartışılabilirken, medlül (vâride ve bâtinî bilgi) nin güvenilirliği nasıl sabit olacaktır. Çünkü bir süfinin iç tecrübesi, hangi bilgiyi ifade ederse etsin, sadece sahibini bağlayıcı subjektif bir bilgidir. Şahsi subjektif bilgi temel alınarak, öteki bilgilerin değerine nasıl hüküm verebiliriz?

Başta da ifade ettiğimiz gibi, Konevi, ilahi bilgiyi, insanın yaratılışında yerleşmiş bulunan Mutlak Hakikat bilgisiyle açıklanıyor. Bu bilginin derecesini de, kulun Allah ile olan yakınlığı ile izah ediyordu. Biz bu temel bilgiye bu gün "her insan İslâm fitratı üzerine doğar" hadisine uyararak yaratılış özündeki Allah inancı adını verebiliriz. Yoksa bu, abuk-sabuk şeytani meditasyonlardan ibaret değildir.

Konevi, "iç tecrübenin ürünü olan tasavvufi bilginin genel geçerliğinden söz edilemeyeceğini" savunan kimselere, rusûm uleması adını verir ve aynı itirazı onlara çevirerek bu problemin genel bir bağlayıcılık iddiası taşıyan zahiri bilgiler için de geçerli olduğunu ima eder."

"Bu bilgiden biz, Rûsum ulemasının kullandığı lafız ve terimlerle herhangi bir ortaklığı çağrıştıracak bir düşünce, tefekkür ve tedebbürün sonrucu olarak bahsetmedik. Bu bilgiyi, anılan terimlerle sınırlama gibi amacımız da bulunmamaktadır. Burada iki amacı gözettilik. birincisi, bu konuda yukarıdaki terimleşmiş İbâreler konuşanın kendi içindeki (niyeti)ne nisbetle bu lâfız ve ilâreler dışında kastedilen manayı ifadeye daha uygun düşmektedir.

İkinci sebep de, konuşanın o bilgideki makamının ihatası ve bu genişliğin (Tanrı'ya) fikren yönelmiş mahcub ile kalbiyle yönelmiş kimseye gelen vârideleri içine almasıdır. Ancak burada bir fark vardır: Kalbiyle Allah'a yönelen kimse bu bilgiyi, zahiri bir gayret olmaksızın, keşf ve şühud yoluyla elde eder. Böylece, gelen ilahi varidenin saflığı (taharet) aslında uygun olarak bâki kalır. Manevi vâride yoksun olan kimse ise (mahcub), emri (bilgiyi), temiz olmayan bir ortamda, zahmet çekerek insani ve fikri perdenin gerisinden alabilir. Bu takdirde, gelen vâride karmakarışık ve kusurlu olur.

Dolayısıyla durum iki forma bölünür. İlahi nimetin bolluğu ve her iki bilgi çeşidinin hükmünün gerçekleşmesi sebebiyle kelime iki kelimeye üstün gelir (12). Konevi bu konuya delil olarak "Onların ve bunların her birine Rabb'inin nimetinden ulaştınız. Esasen Rabb'inin nimeti kimseye yasak kılınmış değildir". (17 İsrâ 20) ayetini zikreder. Ona göre, ayetteki nimet, "ilahi bilgidir" Ancak batını bilginin üstünlüğünü savunur ve devam ederek der ki: "Her kim ihlasın doruğuna kadar uzanan temizlik ve saflıkla rızıklandırılırsa, o kişiye kurtuluş yolu açılmıştır: "Bu Allah'ın dilediğine verdiği lütuftur, Allah, büyük lütuf sahibidir." (57 Hadid 21) (13)

Konevi, takip eden sayfalarda, keşfi ve şühudî bilginin değerini tartışır. Sahih ve sağlam keşfi bilgi hakkında açıklamalarda bulunur.

Konevi, İnsan-Tanrı münasebetini bilgi problemi çerçevesinde ele aldıktan sonra, Allah'ın varlığı ve birliği üzerine durur. Yalnız bu konuya girmeden önce Konevi, Tanrı-Evren ilişkisinden uzun uzadıya bahseder. Bu konuya girmeyeceğiz.

Burada şunu hemen belirtelim. Felsefede bir sıra düzeni içinde Varlık problemi, aslında bilgiden önce gelmektedir. Konevi, böyle yapmamıştır. Bilgi meselesini öne almış, böylece Allah'ın varlığını daha baştan postüla olarak belirlemiştir.

B- ALLAH'IN VARLIĞI VE BİRLİĞİ

Sadreddin-i Konevi, Allah'ın varlığını şöyle tasvir eder:

"Bil ki, Hakk, kendisinde hiç bir karışıklık ve çeşitliğin bulunmadığı salt varlıktır. Çokluğun karşılığı olarak akledilemeyen, hakiki vahdetle vâhiddir, birdir. Sâbit kılıcıdır, ama sâbitleştirilmiş değildir. O'nun vahdeti, vahdetin (fani perdelerle) mahcub zihinlerdeki tasavvuruna delalet etmez. Bu, bilakis O'nun tenzihine ve anlaşılmasına delâlet etmesi için söz konusu edilir. O, zâhiri şeylerden ve kendisine izafe edilen sıfatlardan uzaktır. İdrak edilemez, kuşatılamaz, bilinemez, vasıflandıramaz. Hangi şekilde olursa olsun insanın eşyalarde idrak ettiği, varlıklardan şahid olduğu her şey, mücerred manalara bağlı olan idraklerin ve hakikatlerin dışında cereyan eden bir şahidliğin eseridir (14).

Her türlü eksiklikten uzak olan Hakk'ın varlığının vahdetinden ancak vâhid olan sûdur eder. Fakat bize göre bu vâhid, bulunan ve bulunmayan mükevvenhatın kendisine taşmış bulunan umumi varlıktır. Buna akl-ı evvel denir (15). Bu Tanrı-âlem münasebetidir Yalnız bu felsefecilerin dediği gibi değildir. Alem, Allah'ın bilinmesi ile ilgili hakikatlere ek bir şey değildir. İkinci olarak, bilinmesi açısından hakikatler, ne keşf ne de nazar ehline göre, varedilmekle nitelendirilemez çünkü "var kılınmış olan", varlıktır, mevcuddur. Varlığı olmayan, var kılınmış olamaz (16).

Konevi, Allah'ı Mutlak Varlık olarak kabul eder. Ona göre, Allah, yarattığı hiç bir şeye benzemez. Konevi'nin Allah'ın varlığı ve birliği hakkındaki bu ifadeleri, Farâbî'nin "İlk varlık Hakkında" diye başlayan makalelerini hatırlatır. bu makaleleri el-Medinetü'l-Fâzıla adlı eserinde bulunmaktadır.

Konevi, Allah'ın sıfatlarından da bahsetmektedir. Ancak, o sıfatları bildiğimiz şekilde kabul etmez:

"Hakk'ın varlığında, hiç bir, çokluk, terkip, sıfat, isim, resim, nisbet ve hüküm yoktur. Aksine Tanrı'nın varlığı, saf ve katışıksız bir varlıktır. O'nun ismi sıfatının aynı sıfatı zâtının aynı, olgunluğu, başkası sebebiyle değil, kendi kendine sâbit kalabilen zâti varlığının aynısı, kudreti, hayatı ilminin aynıdır. O şeyleri, kendi nefsiyle ezelden bilir (17).

Hiç bir şey O olmadan kendi kendine gerçekleşemez. Dikkat et, O'nu akli çerçevede idrak edemezsin. O'nu cihetler ve ölçüler ihtiva edemez. Müşahede ve marifetle kuşatılmaz. Manevi ve şekli sınırlılıklardan ötedir. Nitelik ve nicelikle tanımlanan her türlü takdirden daha yüce, sezgisel, akli ve ilmi ihatalardan daha uludur (18).

Miftah'ın genel girişi, kitabın tamamı hakkında ana konularıyla bilgi vermektedir. Allah'ın varlığı birliği ve O'nun bilinmesinin şartları, bu girişten sonra daha ayrıntılı olarak işlenmektedir. Kitabın genel muhtevsından farklı olarak 89. ila 100. varaklar arasında duanın sırrından bahsedilmektedir.

Konevi, Allah'ın varlığı, birliği ve bilinmesi meselesini, ibâdetlerden bahsetmek suretiyle tamamlamak ister. İbadetler ve bilhasa tekbir, Konevi'nin tavsif ettiği müteal Tanrı'yı bir tenzihtir. Bu tenzih, Konevi'ye göre, Tanrı anlayışının belirleyicisidir. Her şeyi, herkesi, her yeri yaratan tek bir Tanrı vardır, bu, Allah'tır.

"Bil ki tekbir, yönler, ilmi ve itikadî belirlemelerden Rabbini tenzih etmektedir. Onun marifeti yani O'nu bilmek ve tenzihi anlamak sadece meşru ibâdetlerin ve Rabbani huzura götürün kevnî yönlendirmelerin sırrını bilen için gerçekleşebilir (19).

Konevi, şahsa, vatana, coğrafya ve bölgeye dayalı yerel tanrı anlayışlarını reddetmektedir. O, Allah'ın bütün evrenin Tanrısı olduğunu ısrarla söyler. Tanrı, belli bir topluluk veya coğrafyanın koruyucusu ve kayırcısı değildir. Allah'ın büyüklüğü, sonsuz ihatası, her fikrin, her zikrin ve her itikadın ötesindedir. Konevi, burada keşfi bilgide objektif tavır gösterdiği gibi Allah anlayışında objektif bir tavra girer.

Miftah, insanlara bir takım öğüt ve nasihatlerle sona erer. Miftah'ın bize göre üç önemli özelliği baştan başa teolojik-felsefi bir mahiyette olması, ikincisi, Allah'ın varlığını ve birliğini geleneksel tutumdan farklı tarzda ele alması ve üçüncüsü de, subjektif ve yerel Tanrı anlayışının gerçek Tanrı ile uyuşmadığını ilan etmesidir.

Bütün bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, bir şahsı iyi tanıyabilmek ilk önce onun eserlerini iyi tanıyabilmeye bağlıdır. Dolayısıyla Miftahu'ul-Gayb'ı keşfetmek, Sadreddin-i Konevi'yi ve felsefesini yeniden keşfetmek olacaktır.

DİPNOTLAR

1. Hayruddin ez-Zirikli, el-Alam, VI/254.
2. Osman Ergin, Sadrettin Konevi ve Eserleri, Şarkiyet Mecmuası, I/63, Ankara, 1956.
3. Zirikli, a.g.e., A. yer.
4. Ergin, a.g.m., A. yer.
5. Bu eserin diğer nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır: Köprülü 783-244 sahife 13 satırlı (Osman Ergin'in çalışmasına esas aldığı nüsha); Ayasofya 1785, 1786, 1817, 2088, 2090, 2135, 2136. Düğümlü Baba 382; Hacı Mahmud Ef. 2939; Hüdaî 1854; Köprülü 783; Laleli 1498, 1499; Ragıp Paşa 716; Reşid Ef. 1125; Şehid Ali Paşa 1412; Umumi 3774, 1930, 1817; Veliyeddin 1785; Bursa Genel 54; Ulu Cami 1670; Haraççı 790; Çeşnigir (Manisa) 155/2.
6. Miftahu's-Saade, I/451, II/211; Tabakati's-Subki, V/19; Cami'u Keramati'l-Evliya, I/133; Keşfu'z-Zünun, II/1956; Brockhelman, I/585 (449), S. I/807; Mu'cemu'l-Matbuat, 1532; Fihrisu'l-Muellifin, 242; Dav'u'l-Lami, V/133; Mecelletü'l-Menhel, V/294, 436.
7. Konevi, miftah, v. 1a-5b.
8. Konevi, miftah, v. 1a-5b.
9. Konevi, miftah, v. 1a-5b.
10. Konevi, miftah, v. 1a-5b.
11. Konevi, miftah, 6a.
12. Konevi, miftah, v. 6a-b.
13. Konevi, A.g.e., A. yer.
14. Konevi, miftah, v. 14a-16b.
15. Konevi, A.g.e., A. yer.
16. Konevi, A.g.e., A. yer.
17. Konevi, miftah, v. 17a-18b.
18. Konevi, A.g.e., v. 19a-31b (özetle)
19. Konevi, miftah, v. 81a-83b.